

Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul*

Remzi İğrek**

(ORCID: 0000-0003-0966-5749)

Makale Gönderim Tarihi

27.04.2021

Makale Kabul Tarihi

25.09.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: İğrek, R., “Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2021): 627-660.

APA: İğrek, R. (2021). Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2) , 627-660.

Öz

Fetih öncesi Müslüman seyyahlar, az çalışılmış bir konudur. Tarihsel olarak Ortaçağ Bizans'ına denk gelen bu süreçte, bazı seyyahlar doğrudan İstanbul'u gezmiş ve izlenimlerini seyahatnamelerine aktarmış, bazıları da daha önce buraya elçilik, ticaret, esir değiş tokuşu gibi amaçlarla gelen kişilerin yazdıklarından yararlanmışlardır. Daha önce Türkçeye yapılan seyahatname çevirileri, çoğunlukla batılı diller üzerinden çevrilmiştir. Bu çalışmada Harun Bin Yahya, Mesudi, Herevi, İdrisi, İbni Battuta, El Verdi adlı altı seyyahın seyahatnamelerinin İstanbul ile ilgili kısımları Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde İslam uygarlığı, Bizans-İslam siyasi ilişkileri, Arap-İslam edebiyatında İstanbul konuları irdelenmiş, ayrıca, seyyahların neden gezdiği, seyahatlerinin sınırları, seyahatlerini nasıl finanse ettikleri, seyahat esnasında karşılaştıkları zorluklar gibi konulara da değinilmiştir. Seyyahların izlenimlerinin metni olan seyahatnamelerin öznel yorumlar içermesi doğaldır. Bu yüzden seyyahların tasvir ve değerlendirmelerinde yetiştikleri kültürün etkisi kaçınılmazdır. Bu bakımdan, Müslüman kültürde yetişmiş seyyahların fetih öncesi İstanbul'u kendi gözlerinden nasıl anlattıklarını araştırmak bu çalışmanın çıkış noktasıdır.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan “Fetih Öncesi Müslüman Seyyahlara Göre İstanbul” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Araştırmacı, Türkiye, remziigrek@gmail.com.

Researcher, Turkey.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Müslüman Seyyahlar, İslam, Bizans İmparatorluğu, Fetih.

Istanbul by Pre-Conquest Muslim Travelers

Abstract

The subject of pre-conquest Muslim travelers is a less studied subject. Historically corresponding to the Byzantine period of the Middle Ages, some travelers traveled through Istanbul themselves, others benefit from the writings of persons who came here as ambassadors, for commerce or prisoner exchange. Previous travelbooks were mostly translated into Turkish through western languages. In this study, the chapters of travelbooks relating to Istanbul of Harun Bin Yahya, Mesudi, Herevi, Idrisi, Ibn Battuta and El Verdi were translated from Arabic to Turkish. Issues as Islamic civilization in its historical process, Byzantine-Islamic political relations, Istanbul in Arab-Islamic literature were also examined. The issues such as the aims of the travelers, the boundaries of their travels, how they funded their travels and the difficulties they encountered during the travel also mentioned in the study. It is natural that travelbooks, which are the text of the observations of the travelers, contain subjective interpretations. Therefore, the influence of their culture on their descriptions and evaluations is inevitable. In this regard, the impressions on Istanbul before the conquest of the travelers raised in a Muslim culture is the starting point of this study.

Keywords: Constantinople, Muslim Travellers, İslam, Byzantine Empire, Conquest.

Giriş

Bizans Devletinin başkenti olan İstanbul'u çeşitli dönemlerde seyyahlar gezmiştir. Onların şehirle ilgili izlenimlerinin notları olan seyahatnameler, araştırılmış ve ilgili akademik yayınlara eklenmiştir. Bu sayede, onların bakış açısıyla, gezdikleri dönem açısından şehir ile ilgili bilgiler edinebilmekteyiz. Ancak araştırılan bu seyyahların çoğu batılı seyyahlardır. Bizans dönemindeki İstanbul ile ilgili bilgiler veren Müslüman seyyahlar daha az araştırılmış bir konudur. Konunun akademik kaynaklarda yeterince araştırılmadığını ve daha özenli bir araştırmanın konusu olmayı hak ettiğini düşündüğümüzden, ayrıntılı ele almaya karar verdik. Seyahatnameler, seyyahın öznel yorumlarını da içerdiği için seyyaha göre farklılıklar göstermesi doğaldır. Bu bakımdan

seyyahların izlenim ve değerlendirmelerinde yetiştikleri kültürün etkisi olması kaçınılmazdır. Müslüman seyyahların içinde yetiştikleri İslam Uygarlığının sağladığı Müslüman kimliğinin, şehri tasvir ve değerlendirmelerinde, nasıl bir etki yarattığını araştırmak ana amacımız olmakla birlikte, fetih öncesi tarihsel süreç içerisinde Bizans-Arap-İslam mücadelesinin doğurduğu zorunlu diplomatik ilişkilerin, bu seyahatlerin gerçekleşmesinde rolü olup olmadığına bakmak, dönemin gezi kültüründen de bahsederek, seyyahların neden gezdiklerine, gezilerini nasıl finanse ettiklerine, gezilerinin sınırlarına, yola çıkmadan önce yapılan hazırlıklara, gezi esnasında karşılaştıkları zorluklara değinmek diğer amaçlarımız olacaktır.

Konumuz itibariyle bizi ilgilendiren süreç fetihten önceki Müslümanları kapsadığı için Ortaçağ dönemindeki Müslüman Arapları kastediyor olacağız. Konumuzu ilgilendiren seyyahlar “Harun Bin Yahya, Mesudi, Herevi, İdrisi, İbni Battuta, El Verdi” adlı altı seyyahın seyahatnamelerinin İstanbul ile ilgili kısımlarının metinleridir. Çalışmamıza konu olan bu altı seyyahın seyahatnameleri orijinal dilinden yani Arapçadan tarafımcı çevrilmiştir. Makalenin yazarı orijinal dilin kaynaklık ettiği çevirilerin daha doğru bilgiler verdiğine inanmaktadır.

İslam Uygarlığı

Tarihte çok az uygarlık İslam uygarlığı gibi hızlı bir şekilde, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İslam Peygamberinin ölümünden sonra Müslümanlar; İran, Suriye, Kudüs, Mısır, Mezopotamya, Kuzey Afrika ve İspanya'yı topraklarına dâhil etmiştir. Müslüman coğrafyasının sınırlarının bir ucu Çin'in batısına, diğer ucu Fransa'ya kadar uzanmıştır. Roma denizi bir Müslüman denizi olmuştur¹. İslam coğrafyasının ulaştığı sınırlara değindikten sonra, Ortaçağ dönemindeki İslam uygarlığının bilimsel ve kültürel ortamını kısaca açıklamak faydalı olacaktır.

Ortaçağın bilim dilinin Arapça olması tesadüf değildir. Müslümanların kutsal kitabının Kuran-ı Kerim'in bu dilde inmesi, diğer taraftan, Müslümanların Kuran'ın ilk emri olan “Oku!” emrine ve peygamberlerinin “Bilim Çin'de olsa dahi arayınız.” ve “Mezardan

¹ Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, 1983, s.7.

beşiğe kadar bilim isteyiniz.” hadislerine uymaları, onlara hemen her alanda bilim yapma motivasyonu sağlamıştır. Bilim yaparken de Arapçanın zengin edebi dil yapısı, üzerine yeni bilimsel kavramların kolayca inşa edilmesine olanak sağlamıştır. Bu kavramlar günümüzde hala bazı toplumlar tarafından kullanılmaktadır. Arapçanın dönemin kültür ve bilim dili olması, onu anadili olarak konuşan bilim adamlarının haricindeki milletlerin de Arapçayı bilim dili olarak kullanmasına neden olmuş, onu sadece Araplara özgü bir dil olmaktan çıkarmıştır. Bu yüzdendir ki İslam medeniyetinin zirve noktalarından biri olarak sayılabilecek Abbasiler döneminde, başkentleri olan Bağdat’ın nüfusu Hâranur Reşit devrinde iki buçuk milyona ulaşmıştır. Bağdat’a bütün İslam âleminden, bilim tahsil etmek için âlim adayları olan talebeler gelmiştir. Halife Mutaasım, Beytu’l Hikme akademisini bu ihtiyaçtan dolayı kurmuştur². Bağdat’taki antik dönem Yunan filozoflarının metinlerinden, matematik, astronomi v.b gibi alanlardan Arapça’ya çeviri çalışmaları, Avrupa Rönesans’ına dolaylı olarak katkıda bulunmuş, böylece kaybolmaya yüz tutmuş Yunanca metinlerin çevrilmesi sayesinde Avrupa Rönesans’ı bu metinlere ulaşmıştır³. Bağdattaki bu çeviri hareketi, tarihte ilk defa bilimsel ve felsefi düşüncenin belirli bir kültür veya dile sınırlanmamış bir niteliğe bürünüp, uluslararası bir kimlik taşımasını sağlamıştır⁴. Müslüman filozoflar sadece çeviri çalışmaları yapmayı kendileri de bu metinleri yorumlamışlardır. Örneğin Avrupalılar İslam filozofu İbn-i Rüşd’e “Averroes” yani şarih demektedirler. Kendisinin Aristoteles’e düştüğü serhler diğer bir deyişle yorumları meşhurdur⁵.

İslam medeniyetinin zirve noktalarından biri de İspanya olmuştur. Endülüs Emevilerinin buradaki varlığı yaklaşık yediyüz yıl sürmüştür. Kurdukları bu kültür ve bilim ortamında birçok bilim adamı, filozof ve sanatçı yetişmiştir. Burada yetişen âlimlerin de modern Avrupa medeniyetine katkıları olmuştur. İspanya’da yetişen bilim adamlarından dikkat çekici bir örnek vermek gerekirse, bu, “Ebu Kasım El Zehravi” adlı hekim olmalıdır. Tıp tarihinde cerrahinin babası olarak sayılmaktadır. Günümüzde halen kullanılan temel cerrahi aletlerin ilk

² Yetkin, a.e., s.7.

³ Rémi Brague, *Avrupa Roma Yolu*, Kabalıcı Kitapevi, 1995, s.88-94.

⁴ Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, Kitap Yayınevi, 2003 s.183

⁵ Engin Akyürek, *Ortaçağ’dan Yeniçağa Felsefe ve Sanat*, Kabalıcı Kitapevi, 1994, s.32.

örneklerini kendisi tasarlamış ve kullanmıştır. Cerrahi tekniklerini ve alet çizimlerini de anlattığı kitabı olan “*El Tasrif*”, 18. yüzyıla kadar Avrupa’da etkili olmuştur⁶.

Bizans Arap-İslam Siyasi ilişkileri

Dönemin Bizans-İslam siyasal ilişkilerine bakılacak olursa, Müslümanların siyasi olarak en büyük rakiplerinden biri Bizans Devleti’dir. İslam’ın doğduğu VII. Yüzyıldan, Bizans Devleti’nin başkenti olan İstanbul’un fethine kadar olan süreçte, Bizans Devleti ile Müslümanlar arasındaki çetin mücadeleler, bir takım diplomatik, siyasi ve kültürel ilişkiler doğurmuştur. Bilindiği üzere Bizans ismi tarihçiler tarafından 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Araplar ise Romalılar anlamında olan Rum kelimesini kullanmışlardır. Bizans ismi daha çok Batı Roma yıkıldıktan sonraki devri ifade etmek için kullanılır. Aslında Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesinden ve Batı Roma kısmının yıkılmasından önce, Araplarla Romalılar arasında ticari ve siyasi ilişkiler başlamıştı. İslamiyetten öncesine denk gelen bu süreçte kurulan Arap devletleri; Nabat, Tedmür, Gassani ve Hire devletleridir. Romalılarla siyasi ve ticari ilişkileri vardır. Bunlar, Romalıların hem varlıklarını destekledikleri hem de siyasi çıkarı bozulunca yıkmaya çalıştıkları devletler olmuşlardır. Roma tarafından varlıklarının desteklenmelerinin amacı, hicaz tarafından gelebilecek bedevi saldırılarını engellemek ve Sasani devleti ile olan savaşlarda müttefiklik sağlamaktır. Hicaz Arapları ile Bizans arasındaki ticari ilişkiler yine İslam öncesine kadar gitmektedir. Hz. Peygamberin dedesi Haşim, Rumlar ve Şam bölgesindeki Gassanilerle Mekke adına bir ticaret anlaşması yapmış, Kureyşli tüccarların Bizans topraklarında serbest bir şekilde ticaret yapmaları ve vergiden muaf olmaları amacıyla imparatorun izin istemiştir. Nitekim kendisi de bir ticaret yolculuğu sırasında Gazze’de vefat etmiştir. İslam kaynakları, Hz. Peygamberin oniki yaşında iken Şam bölgesinde bulunan Busra’ya gelip burada “Bahira” adında bir rahip ile görüştüğü, yirmibeş yaşlarına geldiğinde ise yine bir

⁶ Esin Kâhya, “Zehravi Maddesi”, *TDV İslam Anskilopedisi*, 2013, Cilt 44, s.188-191.

ticaret yolculuğu esnasında Busra'ya gelerek bu defa "Nastura" adında başka bir rahiple karşılaştığını anlatır⁷.

İslamiyetin ortaya çıkışından sonra Bizans ile olan ilk resmi ilişkiler⁸, Peygamber tarafından Bizans devletine yollanan İslam'a davet mektuplarıyla başlamıştır. Peygamberin yolladığı elçinin öldürülmesi üzerine, Peygamber, Zeyd b. Harise komutasındaki orduyu kuzeye sürmüş, İslam ordusu ile Bizans ordusu ilk defa Mute'de karşılaşmıştır. Bir yıl sonra İslam ordusu Medine-Şam hattında bulunan Tebük'e kadar ilerlemiş burada Bizans ordusu ve müttefikleri, Hıristiyan Arapların hücumunu yirmi gün kadar beklemiş olsalar da saldıran kimse olmamıştır. Bu, Bizans devletinin Arap yarımadasının kuzeyini Müslüman Araplara terk ettiğinin kanıtıdır. Dört halife dönemi ise İslam ordularının güçlendiği ve Bizans topraklarında hızla ilerlediği bir dönem olmuştur. Bizans orduları bu ilerleyişe mukavemet gösterememişlerdir. Bunun sonucunda Bizans; Suriye, Filistin Mısır, Kuzey Afrika'da hâkimiyetini yitirmiştir⁹.

Bu mücadelelerden en dikkat çekici olanlardan biri Halife Ebu Bekir döneminde gerçekleşmiştir. Halit Bin Velid'in komutan olduğu bu çetin mücadelenin adı Yermük savaşıdır. Bizans ordusu sayıca Müslüman ordularından üstündür. Ancak Halid Bin Velidin askeri dehası sayesinde savaşın galibi Müslümanlar olmuştur. Savaşın sonucunda Bilâd-ı Şam Bizanslılardan alınmış, İslam Devleti ile Bizans Devleti iyice komşu olmuştur.

İslam'ın ilk yıllarında Müslüman Araplar, İslam Peygamberinin Hadisinde¹⁰ hedeflediği İstanbul'un fethi için, bir kaç kuşatma gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki halife Muaviye döneminde olmuştur. İlkinde bir sonuç alınamamış, miladi 674-677 yıllarında yeni bir kuşatma gerçekleştirilmiş, ancak bu da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın en büyük nedeni Rumların elinde bulundurduğu Rum

⁷ Adem Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, Cilt 18, Sayı 2, s. 97-98.

⁸ İmparator Herakleios (610-641) dönemine denk gelmektedir.

⁹ Apak, a.g.e., s.117.

¹⁰ Konstantiniye feth edilecektir onu feth eden komutan ne güzel komutandır. Onu feth eden ordu ne güzel ordudur (لتفتحن القسطنطينية فلنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك (الجيش)).

ateşi adlı silahtır. Müslümanların yenilgisinde aktif rol oynamıştır. Akabinde Süleyman b. Abdulmelik döneminde Mesleme bin Abdulmelik komutasında yeni bir kuşatma (M.717) başlatmışlardır. Ancak bu kuşatmada da bir sonuç alınamamış Müslümanların donanması yine Rum ateşi denilen silahla yakılmıştır. Hişam Bin Abdulmelik'ten sonra Bizans-Müslüman mücadelesi, Emevilerin kendi iç sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kaldıklarından, duraklama dönemine girmiştir. Emevi hanedanı yıkıldıktan sonra gelen Abbasi Hanedanı döneminde, Bizans-İslam mücadelesi Abbasilerin başkentlerini daha doğuya yani Bağdat'a taşınması sebebiyle şiddetini yitirmiştir. Selçuklu Türklerinin Anadoluyu fethine kadar olan bu süreç devam etmiştir¹¹.

Bizans tarihine bakıldığında Bizanslıların, anlamı "Müslümanlar" olan "Saracen" veya "Serakino" kelimesini kullandığı bilinmektedir. Sözcüğün etimolojisi ile ilgili olarak çoğunlukla Yunancada "doğu" anlamına gelen "sarakenoi" kelimesinden türediği, sonrasında Müslüman Arapları ifade etmek için kullanılan bir isme dönmüş olduğu görüşü hâkimdir.

Birbirleri için büyük düşman olsalar da Müslüman Araplar ile Bizanslılar arasındaki mücadele, zorunlu olarak bir takım diplomatik ilişkiler doğurmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi bazı seyyahlar, bu tarz konuları konuşmak üzere İstanbul'a giden elçi veya temsilcilerin notlarından faydalanmışlardır. Hem zamanın diplomasi anlayışına değinmek, hem de İstanbul ile ilgili alınmış bazı notların hangi koşullarda yazıldığını, iki toplum arasındaki büyük mücadeleye rağmen kültürel etkileşimin nasıl gerçekleştiğini anlamak açısından, Bizanslı Tarihçi Skilitzes'in notlarından faydalanacağız. İki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin önemli konularından biri de Müslümanlarla Konstantinopolis sakinlerinin bir araya gelmesini sağlayan, savaş sonrası esir mübadelesi konusuydu. Elçiler bu esir değiş-tokuşu meselesini konuşmak için taraflar arasında mekik dokuyordu. Bu ilişkiler kültürel etkileşime de neden olmakta birlikte Skilitzesin aşağıda anlattığı gibi zaman zaman Bizanslılar'da, Müslüman hayranlığına neden olmuştur. Diğer taraftan bu da bir hayranlık sayılacaksa, Abbasi dönemdeki yöneticilerin Yunan ve Roma'nın bilimiyle ilgilendiğini ve eserlerinden çeviri yaptırdıklarını bilmekteyiz.

¹¹ Apak, a.g.e. s.117-119.

Esir değişimi pazarlığı çoğunlukla sınırlarda yapıyordu. Ayrıca dönemin âdeti olarak elçiler temsil ettikleri hükümdarın elinin açıklığını göstermek için adeta yarışıyorlardı. Bu yüzden yanlarında en pahalı hediyeleri getirirler ve sunarlardı. Bu, hükümdarlar için bir onur ve prestij meselesiydi. Konuyu güzel bir şekilde örneklendiren olayı Skilitzes, Madrid vakayinamesinde anlatır;

Ayasofya’da bir din adamı olan İoannes Grammatikos, Manüel’in geri yollanması meselesini görüşmek için Bağdat’a elçi olarak yollanmıştı. Bizans imparatorunun elçisi halifeye 135 kg. altın hediye etti. Bunlardan eşya formunda olanlar halife için, diğerleri ise elçi ve beraberindeki adamların güvenlik içerisinde dönmelerini sağlamak ve gönderici olan hükümdarın prestijini sağlamak içindi. Öyle ki eğer, altın kum tanesi gibi saçılırsa göndericisi o oranda hayranlığı hakeder şeklinde bir düşünce vardı. Bu cömertlik gösterisinden sonra halife de karşı bir cömertlik hamlesi yaptı. Ancak İoannes, Halifenin cömertliğini övüp hediyeleri kabul etmedi. Ancak buna rağmen Halife, güzel elbiselerle giydirilmiş yüz esiri, Müslüman esirlerle değişimi yapılmak üzere geri verdi. Skilitzes, Halifenin, elçiye sarayını ve hazinesini gezdirecek kadar yakın bir arkadaşımış gibi davrandığından ve buna rağmen esir değişimden sonra Bizans’a büyük bir askeri sefer düzenlediğinden bahseder. Bizans açısından bu ziyaretin bir faydası da İoannes’in Bağdat’taki halife sarayını görmesi ve ondan çizimler almış olmasıydı. Akabinde Teofilos’a Bağdat’taki gibi bir sarayın inşa edilmesini önermiştir. Theophanes Continuatus’ta anlatıldığına göre İmparator, “Patrikes” adlı bir şahsın yönetiminde, İstanbul’un Asya yakasında, Satyros Manastırı’na yakın bir tepede bu sarayı inşa ettiğini anlatır. Müslüman tarzı saray tanrının annesi Teotokos’a adanmıştı ve sarayda bir kilise yer alıyordu. Uzun bir süre boyunca bu sarayın Küçükyalı’da olduğu zannediliyordu. Ancak Alessandra Ricci’nin yöntemindeki kazılar, sarayın burada olmadığını anlaşılmasını sağladı.

Bu saraydan günümüze hiçbir iz gelmemiştir ancak, halifenin İslami tarzdaki sarayının bir benzerinin yapılmak istenmesi, dönemin Bizanslı yöneticilerin, Müslümanlar’a hayranlık duyduğunun ve onları taklit ettiğinin göstergesidir. Aslında Abbasi döneminin Müslüman Arapları, Yunan ve Roma kültürünün bilimiyle ilgilenmiş olup matematik, geometri, tıp, astronomi v.b. alanlarla ilgili çalışmalar yapmıştı.

Skiltzes, halife Me'mun'un bir matematikçi Rum gencin ilminden etkilenip onun hocasını Bağdat'a getirmek için çok uğraştığından bahseder. Böylece bu ezeli düşmanlık zorunlu olarak bir yakınlaşma da doğurmuştur. Bu nedenle Bizanslılar, Müslüman Arapları din kardeşleri Latinlerden daha yakın hissettiklerini itiraf etmişlerdir¹².

İki devlet arasındaki ilişkilerde, adetleşmiş bir kural olarak, Halifelik Bizanslı esirlere, Bizanslılar da Müslüman esirlere iyi davranırdı. Çok sayıda esir olup bunların değişim pazarlığı yapılırdı. Ancak her iki tarafta yer alan esirlerin geleceği kral veya halifenin kişisel kararına bağlıydı. Esirlere yapılan bu iyi muameleyi örneklendirecek olursak, yine Bizanslı vakanüvis Skilitsezin, vakayinamesinin Madrid yazmasında anlattığı olaya değinmemiz gerekir. Skilitsez, Müslüman bir esirin cesaretinden bahseder. Esir, atının üzerinde ayakta durarak düşmanını yere sermek için aynı anda iki mızrak atabiliyor ve bu etkili yeteneği yüzünden zafer yürüyüşü alayının en önünde yer alıyordu. Ününü duyan Kral Theofilos, ata binmesini ve bu cesaret gösterisini tüm şehre göstermesini emreder. Gösteriden herkes memnun kalır. İmparatorun maiyetindeki bir hadım hariç! İmparator, hadımın hoşnutsuzluğuna cevap olarak "*Hey sen! Kadın bozuntusu içdiş, bunun gibi bir yeteneğin var mı?*" diye sorar. Hadım, iki mızrakla değil de tek mızrakla dövüşebileceğini söyler. Mızrağı alır Müslüman esirle dövüşerek onu atından düşürür. Skilitsez, Müslüman esirin atından düşmesinden, sonraki utancından ve İmparatorun esirin tarafını tuttuğundan bahseder¹³.

Bizans İstanbul'unda sadece Arap esirler olmayıp din değiştirenlerin sayısı da az değildi. Örneğin, Sekizinci yüzyılda Bizans tarafına geçmiş ve III. Leon'un danışmanı olacak kadar sarayın güvenin kazanmış "Beser" adında bir Müslümandan bahsedilir. Bir İslam kaynağına göre Beser, imparatoru İslam dinine geçirmeye çalıştığından bahseder. Diğer bir kişi ise İranlı Nasr adında bir adamdı. Nasr, Babek'in yardımcısı halifeye karşı ayaklanmış, yakalanacağını anladığı anda Bizans tarafına geçmiştir. Dinini değiştirip tanrıdan korkan anlamına

¹² Annie Pralong, *Bizans, Yapılar Meydanlar, Yaşamlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 281-284.

¹³ Pralong, a.e, s.277-278.

gelen “Teofobos” isimini almış ve imparatoriçe Theodora’nın kızkardeşlerinden biriyle evlendirilmiştir¹⁴.

Arap-İslam Edebiyatında İstanbul

Tarihi süreçte İstanbul, Müslüman Araplar tarafından defalarca kuşatılmasına rağmen başarısızlıkla sonuçlandığı için İstanbul’un fethi, 1453’e kadar olan süreçte bir beklenti olarak, Müslümanların belleklerinde daima canlı kalmıştır. Ortaçağın önemli kentlerinden olması ve fetih için sürekli kuştama altında tutulması, İstanbul’un Arap edebiyatına yansımaya neden olmuştur. Arap edebiyatının kahramanlık figürlerinden olan Antere’nin, epik hikâyesinin İstanbul’da geçen kısmı şöyledir. Sevgilisi Able’ye kavuşmak için yaptığı kahramanlıkların şöhreti İstanbul’a kadar gider. Suriye yöneticiliği sırasında Bizans’a verdiği destekten ötürü İmparator kendisini İstanbul’a davet eder. Büyük bir törenle karşılanır ve iyi ağırlanır. Daha sonra İmparatorun oğlu Herakleios’la sefere çıkar ve Frank kiralığını Bizans’a bağlar. Sonrasında Avrupa ve kuzey Afrika’da büyük başarılar elde eder. Döndüğünde büyük bir törenle karşılanır ve atının üzerine binmiş şekilde heykeli dikilir.

Binbir gece masallarının Ömer En-Numan kısmında bir İstanbul seferi konu edilir. Hikâyeye göre, Bizans imparatoru Efridfun ile Kayseri Kralı Hardüb’un kurdukları bir komplo sonucu Bağdat’ın yöneticisi olan Ömer En-Numan, Rum asıllı Zatüdevahi tarafından zehirlenir. Bunun sonucunda Ömer En-Numan’ın oğulları Şarkan ve Dav’ülmekan, babalarının intikamı için İstanbul seferine çıkarlar. İstanbulu dört yıl boyunca kuştan Arap orduları, şehri alamasa da Bizans’a büyük kayıplar verir.

Diğer bir epik hikâye, Siretü'l-Emire Zatü'l Himme destanıdır. Çok uzun hikâyesi olan bu destan, Emeviler döneminden başlayarak Abbasi döneminde Halife Vasık-Billâh dönemine (842-847) kadar olan süreçte, Bizanslılarla Müslümanların savaşlarını içeren ve “Beni Kilab” ile “Beni Suleym” kabilesinin mücadelesi etrafında şekillenen bir destandır. Destanda Zatülhimme gibi hayali kahramanların yanı sıra tarihi gerçekliği olan Battal Gazi ve Mesleme bin Abdul Melik’e de yer verilmiştir. Destanda zaman zaman Müslüman Arap kuvvetlerinin

¹⁴ Pralong, a.e. , s.281.

İstanbul'a gelip ayaklanmaları bastırmak için İmparatora yardım ettiği görülür. Diğer taraftan İstanbul kuşatmasına çıkan Abbasi Halifesi Me'mun, (813-833) Frankların desteklediği Bizans tarafından esir alınır. Bunu duyan Beni Kilab kabilesi İstanbul'a kadar gelip Halifeyi kurtarır ve İmparatoru esir alır. Sonraki halife Mu'tasım, (833-842) orduların komutasını alır, İstanbul'a gelir İmparatoru esir alır. Battal'ın ricası üzerine, vergiye bağlamak karşılığında serbest bırakır ve Bağdat'a döner. Hikâyenin sonuna doğru Mu'tasım-Billâh döneminde, Bizanslıların kurduğu bir pusu sonucu Arap askerleri büyük kayıp vermiştir. Pusudan sadece Halife, Battal, Zatülhimme ve oğlu Abdülvehhab ile birkaç yüz asker kurtulmuştur. Daha sonra vefat eden halife Mu'tasım'ın yerine geçen Vâsık Billâh, intikam için İstanbul'a sefer düzenler. Mücadele sonrası Bizans İmparatoru esir alınarak öldürülür. Dikkat edilirse daha önceki hikâyelerde imparator öldürülmeyip vergiye bağlanıyordu. Bu Hikâyede neticede, İstanbul Müslümanların eline geçer¹⁵.

Seyahatlerin Amacı, Finansmanı, Seyyahların Karşılaştığı Zorluklar

Halifeler veya daha alt rütbedeki Müslüman yöneticiler gayrimüslim yöneticilerinin saraylarına elçi ve veya diplomat heyeti yollamış, bu heyetteki kişilerden bilim ve edebiyat meraklıları ziyaret ettikleri yerlerin gelenekleri, kültürü, ilişki kurdukları insanlar hakkında rapor tutmuşlardır. Bu raporlardan bir kısmı, bazı seyahatname yazarları tarafından kullanılmıştır. Bu, özellikle coğrafya bilgisinin İslam dışındaki sınırlar içinde arttığının göstergesidir¹⁶.

Fetih öncesi İstanbul ile ilgili bilgi veren coğrafyacı ve seyyahların bir kısmı şehri bizzat doğrudan görmüş ve gözlemlerini aktarmış, diğer bir kısmı ise, daha önceki yazarların verdiği bilgilerden ya da şehre farklı amaçlarla,(ticaret, askeri sefer veya barış görüşmeleri için) gelen kişilerin verdiği bilgileri kullanmışlardır. Örneğin İstanbul hakkında geniş bilgiler veren Ahmet Bin Rüste İstanbul'u doğrudan ziyaret etmemiş, buraya esir düşen Harun Bin Yahya'dan aktarmıştır. Diğer taraftan Mesudi adlı Coğrafyacı, İstanbul ile ilgili bilgilerini, buraya

¹⁵ Casim Avcı, "Müslüman Arap Kaynaklarında Bizans Başşehri İstanbul, (Konstantinopolis)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 47-48, 2011, s.91.

¹⁶ Yusuf Ziya Yörükkan, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, Ötüken Yayınları, 2013, s.28-29.

barış görüşmeleri için gelen elçilerden veya askeri sefer, ticaret gibi amaçlar için gelen farklı kişilerden aldığını söylemektedir¹⁷.

İstanbul'daki Müslümanların varlığı ve bu gezilerin amaçlarıyla ilgili olarak Makdisi, "*Ahsenü't Tekasim*" adlı eserinde, Müslümanların elçilik, gaza, ticaret gibi sebeplerle İstanbul ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyduklarını söyler. Yine meslemenin talebi üzerine imparator, kendine ait sarayının karşısında *Daru'l Balat* adıyla Müslüman esirler için bir bina yaptırdığını belirtir¹⁸.

Örneğin, İstanbul'a 12. yüzyılda gelen seyyah Herevi, Mesleme ve arkadaşlarının yaptığı cami ve burçtan bahseder, ayrıca Ebu Eyyup El Ensari'nin buraya defin edildiğinden ve Müslüman orduları geri dönerken Rumlara, bu mezara zarar gelirse buna karşılık Müslüman topraklarında kiliselerin çanlarının susacağından bahseder.¹⁹ Mesudi ise yine İstanbul kuşatmasında yeralan Mesleme'den bahsederek onun burada kendi ismi ile anılan bir çeşmesi olduğunu söyler.²⁰

Mesleme'nin yaptırdığı Arap Cami'ye kanıt olarak Konstantinos Porfirogennetos'un "İmparatorluğun Yönetimi" adlı kitabı verilebilir. Konstantinos Porfirogennetos, Mesleme'nin isteği üzerine İstanbul'da yaptığı camiden bahseder²¹.

Seyyahların seyahat metinlerindeki isimlere bakılacak olursa, İstanbul ismi nadir kullanılmış olmakla beraber en çok kullanılan isim Konstantiniyye'dir. Seyyahların hemen hepsi Hipodrom için "Bedrun" veya "Bidrun" kelimesini kullanmışlardır. Bizans imparatorundan bahsettikleri zaman kral anlamına gelen melik (مَلِكٌ) ismini kullandıklarını görmekteyiz. İstisna olarak İbni Battuta Bizans imparatorundan bahsettiği zaman sultan ismini kullanmaktadır.²²

¹⁷ Avcı, a.g.e., s.73.

¹⁸ Casim Avcı "Arap İslam Kaynaklarında İstanbul", *Uluslararası Bizans Ve Osmanlı Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, 30-31 Mayıs 2003, s.108-109.

¹⁹ El Herevi, *El-İşarat İla Marifet'z Ziyarat*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Beşir Ağa (EYÜP) Koleksiyonu, Arşiv No: 00110, vr. 1, vr. 2

²⁰ El Mesudi, "*Muruc'z-Zeheb*", Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu, Arşiv no: 00921, vr. 2

²¹ Pralong, a.g.e., s.280-281.

²² İbn Battuta, *Muhtasaru Rihleti İbni Batuta*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu, Arşiv no: 05459, vr. 22

Ortaçağ İslam dünyasına seyyahların gezmesinde, Peygamberin hadisinde işaret ettiği “taleb’ül ilim” kavramı, “ilim öğrenmek için yola düşmek” eylemini doğrudan etkilemiştir. Bu yüzden seyyahlar, bilgiye ulaşma aracı olarak seyahati seçmişlerdir. Bilgisine ulaşmaya çalıştıkları farklı alanlar söz konusudur. Çalışmamızı konu eden seyahatnamelerin İstanbul ayağı, gayrimüslim coğrafyasında geçiyor olsa da dönemin seyahat kültürünü yansıtmak açısından, farklı bilim alanları için, çoğunlukla İslam coğrafyasında gezmiş seyyahlara da değinmek gerekir.

Âlim-seyyah sıfatı ile nitelendirilebilecek bu gezginler, kendini bu yolda feda etmiş bilim adamlarıdır. Büyük bir kısmı hadis âlimlerinden oluşmaktadır. Başlangıçta Peygamberin hadislerini toplamak, sonrasında bu hadisleri doğrulamak için gezmek, bir sistematik haline gelmiştir. Hadislerin doğruluğu sorununu aşmak, seyahati onlar için zorunlu kılmıştır. Bu yüzden, hadisi aktaran kişiye ulaşmak, onunla görüşmek ve aktardığı hadisi teyid etmek için onunla konuşmak veya aktarıcıyla görüşenle konuşmak gerekmiştir. Söz gelimi, X hadisini Y kişisi gerçekten aktardı mı kaygısıyla ulaşılan Y kişisi, ben bu hadisi Z kişisinden duyup kitabıma yazdım şeklindeki ifadesi, bu sefer Z kişisine ulaşmayı zorunlu kıldığı için muhaddisler²³ arasında silsile yönteminin oluşmasını zorunlu kılmıştır. Bu yöntemde, hadis aktarıcısını ziyaret etme gereği duyulduğundan, dönemin kültüründe görme ve işitme duygusu üzerinde vurgu vardır²⁴.

Fetihten önceki İstanbul’u anlatan seyyahlarımızın bir kısmının coğrafyacı kimliği ağır basmaktadır. Bu coğrafyacıların ortaya çıkmasında ve bu coğrafi bilgilerin Ortaçağ İslam dünyasındaki artışında bir takım koşullar rol oynamıştır. Bu koşulların, özellikle İslam sonrası dönemde, coğrafya biliminin kurulması ve geliştirilmesi anlamında katkısı olmuştur. İslam öncesi Arapların çöl bölgesinde yaşıyor olması, geçimlerinin büyük bir kısmını ticaretten sağlamalarını zorunlu kılmıştır. Bu yüzden ticari seferleri sırasında vaha, kuyu, otlak gibi mekânları kullandıklarından, büyük ihtimalle bunlarla ilgili coğrafi bilgiye de sahiptiler. İslamiyetle beraber birincil ihtiyaçlara yönelik olan

²³ Hadis ilmiyle uğraşan hadis derleyip toplayan kişidir.

²⁴ Houari Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat*, YKY Yayınları, 2015, s.7-15.

bu coğrafya bilgisi edinimi, yapılan askeri seferler, namaz, oruç ve özellikle hac gibi ibadetler nedeniyle, daha kapsamlı coğrafi bilgilerin edinilmesini mecbur kılmıştır. Fetihler sonrasında genişleyen ticaret hacmi, yeni kültürlerle temas kılma ve ticaret yapılan bölgeleri tanıma, namaz ibadetinin vakitleri için güneşin gün içindeki konumu ve Kâbe'ye yönelim için yön bilgisi, Ramazan ayının gününün doğru tespiti için ayın hareketlerinin takibi, uzun bir yolculuğu da içeren hac ibadetinin daha rahat geçmesi için farklı güzargahların kullanılması, coğrafya bilgisinin daha da artmasına neden olmuştur²⁵.

Muaviye bin Süfyanın halife olduğu Emeviler döneminde kurulan posta teşkilatının kurumsallaşması, Abbasiler dönemine denk gelmektedir. Genişleyen sınırların arasında hızlı bilgi akışı sağlamak, daha etkin bir yönetim için önemliydi. Abbasiler bunun önemini bildikleri için bu konuya daha çok eğildiler. Bu yüzden posta teşkilatlarında çalışan memurları özel olarak atadılar. Bunlar sadece posta memurluğu yapmayıp bir nevi istihbarat görevlisi gibi çalışıyorlardı. Halkın siyasi tutumu, şehirlerdeki problemler v.b. konularda rapor tutup idareye veriyorlardı. Bu memurlar, yolların durumu, mesafeler, fiziksel şartlar v.b konularda derinlemesine bilgi sahibi olmadan yola çıkmazlardı. Bu yüzden mevcut şartlarla ilgili notlar aldılar. Ulaşım coğrafyası olarak değerlendirilebilecek bu bilgilere, fiziki coğrafya bilgisinin de eklenmesi, coğrafya literatürünün iyice kökleşmesini sağladı. Bu nedenle Ortaçağ İslam dünyasında ilk coğrafyacılar, posta teşkilatında çalışanlardan oluşmaktaydı²⁶.

Ticaret bizzat Peygamber tarafından kutsandığından, İslam bayrağı altında büyüyen Abbasi Hanedanlığı, ticaret ehline epey önem vermiştir. Burada söz konusu olan sıradan bir ticaret değil, kervanlarla yapılan büyük hacimli bir ticaret faaliyetidir. Ticari seferler sırasında, tüccarın yanında öncelikle din alanında uzmanlaşmış âlimler (hadis, fıkıh, tefsir) bulunmaktaydı. Dönemin yazışma diline ve üslubuna hâkim, kâtipler de bu ticaret kervanlarına katılmıştır²⁷.

²⁵ Yörükan, a.g.e., s.25-34.

²⁶ Yörükan, a.e., s.28-29.

²⁷ André Miquel, *Arap Coğrafyacılarının gözünden 1000 yılında İslam Dünyası ve Yabancı Diyarlar*, Kitap Yayınevi, 2003, s.8.

Seyahat masraflı bir iştir. Yemeğin, giysinin, kâğıdın, kalınacak yerin, kara yolculuğunda kullanılacak merkebin, deniz ile sefer yapılıyorsa geminin, bir de beklenmedik giderlerin masrafları karşılanması gerekir. Seyyahlar genelde ergenlikten yetişkinliğe geçtikleri yaşlarda seyahat etmeye başladıklarından, başlangıçta ailelerine bağımlıdırlar. Onları bu seyahate hazırlayan aileleridir. Örneğin, düzenli olarak, ailesinin para gönderdiği Muhammed bin Kesir adlı âlim seyyahın, parası gecikince aç kalmamak için giysilerini satmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde meşhur tarihçi ve tefsir âlimi Taberi birçok ülke gezmiş, bir keresinde ailesinden gelen parası gecikince giysisinin kollarını kesip satmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan kendisine kalan mirası, toptan bu uğurda harcayan “Ebu İshak El Harbi” gibi âlimler de vardır. Kimi zaman bu gezginlerin babaları da âlim veya tüccar olunca oğullarını da yanlarına alıp seyahate çıktıkları olmuştur. Örneğin Muhaddis Sicistanlı Ebu Davut’un (ö.888) oğlu Ebubekir es-Sicistani (ö.928) muhaddistir. Babasıyla beraber seyahat etmişlerdir.

Seyahatlerde en çok para harcayan âlim sınıfı muhaddisler olmuştur. Onlar için seyahat hem ilmi bir çalışma, hem de maneviyatları için bir kazanımdır. Zaten ilgilendikleri hadis ilmi onları ahirette kurtuluşa erdirecek bilgi alanlarındandır. Bu uğurda kendini hâlihazırda feda etmiş bir âlim kitlesinin servetini harcaması kendileri için çok da önemli olmayacaktır²⁸.

Ortaçağın Müslüman seyyahları seyahati çok seviyorlardı. Seyahatlerini büyük bir şevkle yapmışlardı. Çünkü seyahat, onlara sıkıntılara katlanma tecrübesi yaşatıyordu. Çekilen sıkıntılar onları âlimlik seviyesine doğru yükseltiyordu. Bu nedenle dayanıklılık, erkeklik, perhiz, kendini feda etme gibi kavramları yüceltmişlerdi²⁹. Diğer taraftan seyahat edenlerin hepsi zengin varlıklı insanlar değildi. Aileleri, seyahatlerinin giderlerini karşılayacak halde değillerdi. Maddi şartların oluşmasını beklemeden seyahata çıkıyorlardı. Bu yüzden birçoğu, seyahatlerini yaya olarak gerçekleştirmişlerdir. Yaya olarak, çok genç yaşta seyahat etmeye başlayan Ebu Hatim er-Razi (ö.890) dikkate değer bir örnektir. Çektiği maddi sıkıntılardan ötürü şaşırtıcı bir öyküsü vardır:

²⁸ Touati, a.g.e., s.75-77.

²⁹ Touati, a.e., s.85.

“İlk çıktığım seyahat yedi yıl sürdü. 1000 fersahtan daha fazla yürüdüm, sonra saymayı bıraktım. Bahreyn’den çıkıp Mısır’a kadar yürüdüm, sonra yaya olarak Suriye’ye gittim: Ramallah’dan Şam’a, Şam’dan Antakya’ya, Antakya’dan Tarsus’a geçtim ve oradan Humus’a geri dönüp Rakka’ya gittim oradan Irak’a gitmek üzere gemiye bindim. Bütün bunları yaptığımda henüz yirmi yaşında bile değildim... 829’da sekiz ay Basra’da kaldım; karnımı doyurabilmek için teker teker giysilerimin, en sonuncusuna kadar satmak zorunda kaldım. Her şeye karşın bir yol arkadaşımınla beraber hocaları dolaşmaya devam ettim. Bir gün arkadaşım yanımdan ayrıldığında, açlığımı bastırmak için sudan başka hiçbir şeyim kalmamıştı. Ertesi gün beni almaya geldi ben daha da acıkmış bir halde derse gittim. Gün sonunda midem öyle kazanıyordu ki artık dayanamıyordum. Bu nedenle ertesi sabah her zamanki gibi beni almaya geldiğinde ona şu itirafı yapmaktan kendimi alıkoyamadım: Sana eşlik edecek gücüm kalmadı! Bunun nedenini sorduğunda ben de cevap verdim: Daha fazla gizleyemeyeceğim, İki gündür hiçbir şey yemedim! O zaman bana dedi ki: Üzerimde iki dinar kaldı, al biri senindir! Ondan bir dinarı aldım ve Basra’dan çıktık... Medine’den ayrıldığımız gün gemiye binmek için El-Car’a gittik. Ama zıt yönden esen rüzgâr denize açılmaya elverişli değildi. Orada üç ay beklemek zorunda kaldık. Sonunda sabrımız tükendi ve kara yolundan gitmeye karar verdik. Günlerce, yiyecek ve içeceğimiz tükenene kadar yürüdük. Bütün bir gün hiçbir şey yemeden ve içmeden yürüdük, ikinci ve üçüncü günlerde bunu sürdürdük. Üçüncü günün akşamı öylesine tükenmiştik ki, yere yığılıverdik. Ertesi gün yola büyük bir güçle çıkabildik. Üç kişiydik: ben, Horasanlı bir şeyh ve Mervli Ebu Züheyr. Yürümeye daha fazla dayanamayıp bitkinlikten yere ilk yığılan şeyh oldu. Onu kaldırırken, baygın olduğunu gördük. Onu düştüğü yerde bırakıp yolumuza devam ettik. Bir fersah ilerde bu kez ben yere yığıldım. Sonradan arkadaşımın öğrendiğime göre, o uzakta demir atmış bir gemi görünceye kadar tek başına yürümeye devam etmiş. Giysisini sallayarak gemidekilere işaret vermiş, onlar da yardımına gelip su vermişler. Kendisi yardımı aldıktan sonra onlara şöyle demiş: Gidip iki arkadaşına da yardım edin! Kendi payıma bir adamın yüzümü islattığını, sonra bana da içmem için su verdiğini hatırlıyorum. Tayfalar daha sonra da şeyhin yardımına koşular. Bize o kadar iyi davrandılar ki, gücümüzü toparlayıncaya kadar günlerce onların arkasında kaldık.”³⁰

³⁰ Touati, a.e., s.79-81.

Dönemin âlim seyyahlarının en çok karşılaştıkları sorun açlık ve görme duyusunun zarar görmesi veya kaybedilmesi ihtimalidir. Gündüz alınan notlar gece mum ışığında temize çekilmelidir. Her halukarda açlıkla imtihan olan beden cılız kalmıştır ve körlükle karşı karşıya kalmak kaçınılmazdır. Körlük, Ortaçağ âlimlerinin meslek hastalığıdır ve onların âlimlik kariyerlerini bitirebilir. Ancak bu risk, kendileri tarafından çokça umursanmaz. Çünkü onlara göre, en iyi âlim olma yolunda bu risk, göze alınmalıdır. Ayrıca, karşılaşılan bu sağlık sorunlarını çözmek için bir seyahat tıbbi da oluşmuştur. Ortaçağın en büyük muhaddislerinden biri olan Buhari, Horasan'da olduğu sıralarda, gece yoğun bir şekilde notları çalışırken gözleri rahatsızlanmıştır. Gözleri ciddi şekilde bozulmuştur. Tedavi reçetesini orada tanıştığı bir adam vermiştir ve gözleri iyileşmiştir. Tedavisi, saçları kazıtmak ve başa hatmi çičeđi merhemi sürmektir.

Dönemin idealize ettiği bir beden ölçüsü vardır. Şişmanlığın akıl, zekâ ve uyanıklık üzerinde kötü bir etkisi olduğu fikri bulunmaktadır. Şişman insan, akıllı olmaktan çok aptallığa, çevik olmaktan çok hantallığa yakın bir insan olarak değerlendirilir. Bu yüzden az yemek yeme ve perhiz üzerine sürekli vurgu yapılır. Öğrencilerine perhizi tavsiye eden Razi Abdu's Şafi'ye bir öğrencisi tarafından nedeni sorulunca, hocası, *"Tokluk vücudu ağırlaştırır, kalbi katılaştırır, akli köreltir, uykuyu getirir, dindarlığı zayıflatır!"* diye cevap verir³¹.

Yola çıkmadan önce yapılan hazırlıklara değinilecek olursa; seyyahların en büyük sınavlarından biri açlıkla olmuştur. Bu yüzden yola çıkmadan önce yanlarına hangi gıdaları alacaklarıyla ilgili bir birikime sahip olmuşlardı. Burada amaç, yolculuk esnasında sağlığı bozmayacak gıdaların taşınması ve çevresel koşullardan fazla etkilenmeyecek yiyecek ve içeceklerin seçilmesidir. Bunlar bitki suyu, şeker, kayısı, sirke, sarımsakla yoğrulmuş soğan, arpa yemeği, peksimet, erimiş tereyağı, saf zeytinyağı, tuz, hurma gibi yiyeceklerdir. Gıdalardan kurutulmuş et, reçel, tereyağından yapılmış şekerlemeler gibi ağır yiyecekler tercih edilmemiştir. Ayrıca beraberlerinde içme suyunun arındırılması için kil veya sirke şurubu bulundurmuşlardır. Buna ek olarak yapılan ikinci bir hazırlık dini ve ailevidir. Seyyahlar, yola çıkmadan önce dini kurallara uygun olarak istihare uykusuna yatıp,

³¹ Touati, a.e., s.86-90.

yola çıkış kararı alırlardı. Sonra günahları için tövbe ederlerdi. Hak yememeye dikkat edip, varsa borçlarını öderlerdi. Şahitlerle birlikte hazırlanmış bir vasiyet bırakıp, geride kalan ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için de bir gelir sağlardı³².

Harun Bin Yahya

İstanbul'u en erken tarihte gezen seyyah Harun Bin Yahya'dır. Harun Bin Yahya'nın İstanbul ile ilgili seyahatinin gözlemleri Ahmet Bin Rüsteh adlı coğrafyacının "*Kitabu'l Â'laku'n Nefise*" adlı kitabında yer almaktadır. Aslen İran'ın İsfahan kentinden olan Ahmet Bin Rüste hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Arapça olarak yazdığı "*Kitabu'l Â'laku'n Nefise*" adlı eserin sadece yedinci cildi günümüze ulaşmıştır. Kitabın orijinal el yazmasını şarkiyatçı "*Charles Rieu*" British Museum'a getirerek, Arapça el yazmaları kataloğuna *Add. 23,378* numarasıyla 1852 yılında eklemiştir. Eserin tamamı ilk kez 1892 yılında "*Michael Jan De Goeje*" tarafından British Museum'daki orijinal yazmadan Arapça dilinde tıpkıbasımı³³ yapılarak, "*Bibliotheca geographorum Arabicorum*"un yedinci cildinde yer alacak şekilde yayımlanmıştır. Harun bin Yahya, İmparator Alexandros'un (912-913) kısa hükümdarlık zamanında İstanbul'u ziyaret eder. 913 yılının kış mevsiminde geldiği İstanbul'dan, 913 yılının baharında ayrılır³⁴.

Eser bahsettiği konular itibarıyla tarih ve coğrafya ansiklopedisi niteliğindedir. Dünyanın kendi ekseninde döndüğünü söyleyerek Hintli ve Yunan Astronomlardan da bahseder. Kitabında anlattığı yerlere değinilecek olursa; Bağdat, Hicaz, Horasan, Tus, İsfahan, Herat, Kufe, gibi yerleri anlatırken yalnızca merkezleri değil aradaki yolları da tarif etmiştir. Bu merkezleri anlattıktan sonra denizleri anlatır. Akdenizde iken Yemen ve Mısır'ı anlatır, oradan Antalya'ya geçer sonra İstanbul'a varır. İstanbul'a vardıktan sonra İstanbul'u kendisi gezmemiştir.

³² Touati, a.e., s.215-216.

³³ Michael Jan De Goeje, "El-A'laku'n-Nefise", *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, Leiden, 1892.

³⁴ Erman Şan, "İbn Rüste'nin el A'laku'n Nefise'yi ne zaman yazdığına dair yeni tespitler", *TTK Belleten Dergisi*, Nisan 2019, Sayı: 296, s.53.

İstanbul'da esir düşmüş olan Harun Bin Yahya'nın kendisine anlattıklarından yararlanarak, İstanbul ile ilgili bölümü tamamlamıştır³⁵.

Harun Bin Yahya İstanbul'a gelmeden önce Bizanslılara esir düşmüş, Aşkelon limanından bindiği gemiyle Antalya'ya gelmiş, Antalya'dan İznik'e, İznik'ten Sankarah'a varmış oradan sahile kadar ilerleyip sahilden bindiği gemiyle İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'la ilgili gözlemlerini geniş bir şekilde aktaran seyyah, büyük ihtimalle İstanbul'da serbest dolaşım hakkı kazanmıştır³⁶.

Harun bin Yahya'nın seyahatnamesinin can alıcı kısımlarına bakacak olursak; İstanbul'da Bizanslılar tarafından Müslüman esirlere verilen yemeklerde domuz etinin kullanılmadığını bir yemek töreninde gözlemlemiştir.³⁷ Müslüman kültürde yetişmiş birinin bu ayrıntıyı vermesi doğaldır ve beklenebilir bir şeydir. Dönemin Bizans'ında Müslüman esirlere iyi davranıldığını daha önce söylemiştik. Törenlerde Müslüman esirlerin ağırlanması ve onlara iyi davranılmasının simgesel bir anlamı vardı. Bizanslıların kendileri gibi Romalı doğmamış -ki şansızlık olarak addederlermiş- diğer milletlerin törenlerde ağırlanması ve onlara iyi davranılması İmparatorun gücünü simgeliyordu. Ayrıca dönemin Bizanslıları, Müslüman Araplar için "Hagaren" ismini kullanmaktaydı. Yani Hz. İbrahim'in eşi olan ve Arapların atası sayılan İsmail'in annesi Hacer soyundan gelenler anlamında bu ismi kullanmaktaydılar³⁸.

Harun Bin Yahya, seyahatname metninde genelde duygularını belli etmezken istisnai olarak garipsediği bir durumu seyahatname metninde ifade etmektedir. Bilindiği üzere sakal Müslüman kültürde Peygamberin sünneti olarak kabul edilir. İslami kültürde gelenekselleşmiş ve âlimlerin neredeyse hepsinin sakallı olduğu bir coğrafyadan gelen birinin Müslüman kimliğiyle, Rum erkeklerinin sakal bırakmayışını garipses. Ancak diğer taraftan aldığı cevap yine dinidir.

³⁵ Sayyid Maqbul Ahmad, "Ahmet Bin Rüste Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 20, s.253-254.

³⁶ Semavi Eyice, "Bazı İslam Yazarlarına Göre Fetihden Önce İstanbul", *İstanbul Araştırmaları*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1997, s.11.

³⁷ De Goeje, a.g.e. vr. 123

³⁸ Pralong, a.g.e., s.280.

Rum Hıristiyanlarına göre, kim ki sakal tıraşı olmazsa saf bir Hıristiyan olamaz cevabını alır.³⁹

Seyyahların metinlerine bakıldığında sadece İslam tarihi hakkında değil aynı zamanda Bizans tarihi, Hıristiyanlık tarihi ve ritüelleri dönemin İstanbul'u hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Seyyahlarımız İstanbul'un coğrafi ve mimari özelliklerini anlatırken İslam dünyasında kullanılan ölçü birimlerini⁴⁰ kullanarak mesafe, alan, uzunluk ölçüleri verdiklerini görmekteyiz. Bunları en detaylı şekilde anlatan seyyah Harun Bin Yahya'dır. İstanbul'u anlattığı metinde kişisel üslubunu yanı sıra kapsamlı bilgiler vermiştir.

Bin Yahya'nın bu detaycı üslubunu çevre tasviri yaparken görebiliriz. Söz gelimi, Hipodrom'da veya Ayasofya'da gerçekleşen törenleri anlatırken rahiplerin giydikleri giysilerin malzemesinden giysilerin üzerini süsleyen değerli taşlara, tören esnasında üflenerek çalınan müzik aletinin detaylarına, törene katılanlardan, manastırlardaki rahiplerin sayısına, mekânlar arasındaki mesafelere, tören esnasında içilen şerbetin tarifine, gerçekleşen dini törenlerde rahiplerin ve kralların yaptığı hareketlere kadar her şeyi anlatır. Bin Yahya'nın bu detaycı üslubundan faydalanarak Ayasofya'da ve Hipodrom'da gerçekleşen dini törenler hakkında detaylı bilgiler de elde edebilmekteyiz. Bunlar Hıristiyanlık tarihi açısından da değerli bilgilerdir. Buna ek olarak Harun bin Yahya'nın verdiği ilginç tarihi bilgilerden biri de dönemin İstanbul'unun hipodromunda Türk ve Hazar muhafızların varlığı bilgisidir.⁴¹

Mesudi

İstanbulu anlatan diğer bir Müslüman seyyahımız Mesudi'dir. Tam adı "Ebu'l Hasan Ali Bin Al-Huseyn bin Ali Al-Mesudi"dir⁴² Bağdatlı olan bu seyyah 912 yılından ölüm tarihi olan 956 yılına kadar dünyada pek çok yer gezmiş bir coğrafyacıdır. Sahabi Abdullah bin Mesud'un soyundan geldiği için Mesudi diye tanınmıştır. Hüzeyl kabilesine

³⁹ De Goeje, a.g.e. vr. 129

⁴⁰ Seyahatname metinlerinde en çok ismi geçen ölçü birimleri, miskal (مئقال) ağırlık birimidir. Arşın Ziraa(ذراع) ve adım Hatve(خطوة) uzunluk birimidir. Mil (ميل) ise mesafe birimidir.

⁴¹ De Goeje, a.g.e. vr. 120, vr. 121

⁴² أبو الحسن علي بن الحسين بن علي المسعودي

mensup olduğu için bazen Hüzeyli ismiyle de anılır. Hayatı ile ilgili bilgilerin büyük kısmını yazdığı *Muruc Ez-Zeheb ve Maaden'u Cavhar ile et-Tenbih ve'l İshraf* adlı eserlerinde anlatmıştır. Bağdat'ta aldığı dersleri yeterli görmeyip ilim için Endülüs ve Magrip hariç, bütün İslam Coğrafyasında ve dışında uzun seyahatler yapmıştır. Seyahat ettiği yerlere bakılacak olursa; 912 yılında henüz Bağdat'ta olduğu bilinen mesud üç yıl son İstahr'a gitti ardından Hindistan'a geçti Umman üzerinden Bağdat'a döndü 918-928 arasındaki yılları Irak, Suriye, Hicaz'da geçirdi. 941 senesinde Hazar ve İrminiye bölgesini gezdi. Bir yıl sonra Mısır'a gitti. İstanbul'dan bahsettiği *Murucu'z Zeheb ve Maaden'u Cavhar* adlı eserini 943 yılında ziyaret ettiği Fustat'ta yazdı. Şam'ı ve Antakya'yı gezdi. İskenderiye ve yukarı Mısır'ı 947 yılında gezdikten sonra fustata döndü. Bundan sonra seyahat edip etmediği ile ilgili bilgi yoktur. Son zamanlarını Fustat'ta geçiren Mesudi Eylül 956 yılında burada vefat etti. İlim ve birçok alana duyduğu ilgi nedeniyle, Bağdat'ta aldığı dersleri yeterli görmeyip ilim için Endülüs ve Magrip hariç, bütün İslam Coğrafyası ve dışında seyahat etmiştir. Gezdiği yerleri ve konumuzu ilgilendiren İstanbul ile ilgili izlenimlerini, *Altın Çayırklar ve Özün Madenleri* anlamına gelen "*Muruc'z Zeheb ve Maaden'u Cavhar*" adlı eserinde aktarmıştır⁴³. Mesudi kitaplarını yazarken farklı kaynaklardan faydalanmıştır. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasının ve birçok alana ilgi duymasının kanti, Muruc'z Zeheb'de Arsito, Eflatun ve Batlamyus'un Arapça çevirilerine yer vermesi ve döneminin Hıristiyan yazarlarıyla görüşüp eserleri hakkında değerlendirme yapmasıdır. Mesudi, özellikle İslam coğrafyası dışına ilgi duyar ve toplumlar ve coğrafyaları ile ilgili bilgileri yerinde edinmek gerektiğini ifade eder. Kara ve deniz yolculuklarında kendi gözlemlerinin dışında âlimler, seyyahlar, tüccarlar, memurlar, denizciler gibi farklı meslek mensuplarının yanı sıra, farklı din ve mezheplerin temsilcileri ile de görüşmüştür. Bu anlamda İslam tarihçisi ve aynı zamanda bir dünya tarihçisidir. *İbni Haldun, Mukaddime*'sinde tarihçilerin piri olduğunu ifade eder. *İbn Hurdazbih, Yakubi, İbn Rüste, İbnü'l Fakih* gibi Irak'ın Coğrafya okuluna mensup olan Mesudi'nin, coğrafya hakkında önemli sayılabilecek görüşü, herhangi bir bölgenin coğrafyasının o bölgedeki insan, hayvan ve bitki örtüsünü doğrudan

⁴³ مروج الذهب ومعادن الجوهر

etkilediğine dairdir. *Muruc'z Zeheb ve et-Tenbih ve'l İşraf* dışında ki eserleri günümüze gelmemiştir. Günümüze gelmeyen bu eserlerin atıflarını *Muruc'z Zeheb ve et-Tenbih ve'l işraf*'da belirtmiştir. Günümüze ulaşmayan eserleri kozmoloji, dinler tarihi, fıkıh kelam felsefe, ahlak gibi alanlarla ilgilidir. Muruc'z Zeheb'te kendisinden önceki tarihçiler ve kitapları hakkına kısaca bilgi verip kitapta, bilinmesi gereken bütün alanlarla ilgili konulara değindiğini ifade eder. İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde ansiklopedik sayılabilecek çeşitli konulara değinir. İkinci bölümde Yunan, Roma, Bizans, Pers Sasani, Türk, İslam öncesi Arap tarihi gibi konulara değinir. Mesudi'nin seyahatnamesine bakıldığında İstanbul ile ilgili bazı bilgileri İstanbul'a diplomatik amaçlarla gelmiş olan Ebu Amr Adiyu Bin Ahmet Bin Abdubaki bin Ezdi'den ve onun gibi buraya askeri sefer için gelenlerden aldığını söyler. *Muruc'z Zeheb*'in birçok baskısı yapılmıştır. İslam dünyasında, *Abdurrahman Muhammed*, Kahire 1927; *Muhammed Muhyiddin Abdülhamit*, Kahire,1948.1958.1964; *Yusuf Esad Dagir*, Beyrut 1965. Avrupa'da, *Aloys Sprenger*, kitabın bir kısmını İngilizceye çevirmiş *el-Mas'udi's Historical Encyclopaedia: Meadows of Gold and Mines of Gems*, London 1841 adıyla yayınlamıştır. *Barbier de Meynard*, ilk üç cildini *Pavet de Courteille* ile birlikte, kitabın tümünü Fransızca çevirisiyle beraber *Les Prairies d'or* I-IX, Paris 1861-1877, 1913-1930 adıyla yayınlamıştır. *Charles Pellat*, *Meynard*'ın baskısını gözden geçirerek *Murucu'z-zeheb ve me'adinu'l-cavhar* Beyrut 1966-1974 adıyla yayınlamıştır⁴⁴.

Seyahatname metinlerinde bazı seyyahların kullandığı ifadelere bakılacak olursa Bizans Konstantinopolis'i, üstesinden gelinmesi gereken bir düşman, aynı zamanda varılması gereken bir hedef olarak algılandığını görebiliriz. Emevi kuşatmalarının başarısızlığından sonra gerçekleşen bu geziler, aslında bir türlü gerçekleşmeyen İstanbul'un Fethi ile ilgili olan büyük beklentiyi anlatır. İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethine kadar olan süreçte fetih beklentisi, Müslümanların hafızalarında daima canlı kalmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İstanbul kuşatmalarından sonra, Müslüman Orduları'nın bıraktığı izler, üzeri vurgulanarak yinelenmektedir. Bununla ilgili olarak Mesud-i, seyahatnamesinde, İstanbul'u tasvir ederken daha önce İstanbul'u

⁴⁴ Casim Avcı, "Mesudi maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, s.353-355.

kuşatmış olan Emevi komutanı Mesleme Bin Abdu'l Melik'in çeşmesinden, denizdeki bir kulenin buradaki Müslüman gemilerinin geçişini engellemek amacıyla yapıldığından bahsetmiştir.⁴⁵

Herevi

1148 yılında Musul'da doğdu. Çok gezdiği için "saih" lakabı ile tanınır. Hadis ilimi ile de ilgilendiği bilinmektedir. Ayrıca simya ve tılsım gibi alanlarla da ilgili bilgisi vardı. Suriye, Irak, Mezopotamya, İran, Bizans, Yemen, Hicaz, Mısır ve Ege adalarındaki uzun yolculuğu sırasında İstanbul'a da uğrayıp bir müddet kalmıştır. İstanbul'a geldiği sıralarda Bizans tahtında Manuel Komnenos (1143-1180) yer almaktadır. İstanbul'u anlattığı adı El İsharat ile Maarifet'iz Ziyarat⁴⁶ olan seyahatnamesinde İstanbul'da gördüğü yer ve eserlere ait bilgilerin detaylarını Harikalar Kitabı adlı eserinde vereceğini söyler. Ancak bu kitap günümüze ulaşmamıştır⁴⁷.

El İsharat ile Maarifet'iz Ziyarat'ı arkadaşlarının tavsiyesi üzerine yazdığını yine aynı kitapta belirtmektedir. Kitabında, Suriye, Filistin, Yemen, Hicaz, Habeşistan, Horasan, Magrip, Hindistan, Anadolu, Akdeniz Adaları ve İstanbul'da gezmiş ve görmüş olduğu ülkelerin, tarihi ve eserleri hakkında bilgi vermektedir. 1171 yılında Kudüskteki Halil'i ve Filistin'in diğer şehirlerini gezdikten sonra ertesi sene Askalan limanından İskendireye'ye ve Mısır'a geçmiştir. 1176 yılından sonra Kuzey Afrika'ya ve Sicilya'ya giden Herevi, 1192 yılında denk gelen dönüşünde Kıbrıs'a uğradı içinde bulunduğu kabileye saldıran haçlılar, kitaplarını elinden aldılar. Britanya Kralı arslan yürekli Richard, elçi gönderip kendisi ile görüşmek ve kitaplarını geri vermek istediğini bildirdiyse de Herevi, bunu kabul etmedi. Hutbelerini topladığı eserini dönemin Abbasi Halifesi Nasır Lidiniallah'a sunduktan sonra halife tarafından hisbe örgütünün başına atandı. Ömrünün son zamanlarında Halep Eyyubilerinin yöneticisi olan Selahaddin Eyyubinin oğlu Melik'u Zahir Gazi'nin himayesine girdi. Kendisi için inşa edilen Medresetu'l Hereviyye'de ders verdi. Kendisinin yaptırdığı Ribatın masrafları için vakıflar kurdu. Ocak 1215'te vefat eden Herevi, medresesinin

⁴⁵ El Mesudi, "Muruc'z-Zehab", Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu, Arşiv no: 00921, vr. 2, vr. 3

⁴⁶ الإشارات إلى معرفة الزيارات

⁴⁷ Eyyice, a.g.e., s.15.

yanındaki türbeye defnedildi. Kitabın baskılarına değinecek olursa; El iŷarat ile Maarifet'iz Ziyarat'ı *Janine Sourdel Thomine* inceleyerek tıpkıbasımını yayımlamıştır. (Dimaŷk 1953). Sonrasında, *Kitab al-Ziyarat: Guide des lieux de pèlerinage* ismiyle Fransızca'ya çevirmiştir. (Damas 1957)⁴⁸

Konumuzu oluŷturan seyyahların İstanbul'u tasvir ve değerdirmelerinde ortak ifadelere sahip bir tam bir üslup birliği olmasa da hemen hepsinin İstanbul'daki eserlerden etkilendiğini seyahatnamelerindeki ifadelerinden anlıyoruz. Seyyahların hipodromdaki eserleri değerdirmelerinde çoğunlukla harika veya harikalar⁴⁹ sıfatını kullanarak hayranlık ifadelerini gizleyemediklerini söyleyebiliriz.

Herevi, Hipodromdaki eserleri kast ederek "Bunlar gibi eserlerin çeyreği bile Müslüman ölkelerinde yoktur" diyerek aslında bu eserlere karŷı bir hayranlık duyduğunu gizleyemez.

Peygamberin dostlarından Ebu Eyüp el Ensari'nin mezarından bahsederek, buradaki tarihi bir andan bahseder. İslam orduları İstanbul'dan geri dönerken buraya defin ettikleri El Ensari için Rumları, "Bu peygamberimizin dostlarından biridir. Bu mezarı yağmalarsanız yemin olsun ki Arap topraklarında tek bir kilise çanı çalmayacaktır." diye uyarır. Ayrıca Mesleme ve arkadaşlarının inşa ettiği burç ve camiden bahseder. "Bu ŷehir kendi isminden büyüktür ve temenni ederim ki Allahın izniyle İslam topraklarına dâhil olsun!" diyerek bu özlemi vurgular. Ayrıca Herevi, Konstantin'in at üzerindeki ŷaha kalkmıŷ heykelini tasvir ederken bir eli Müslüman ölkelerini iŷaret etmektedir" diyerek Müslümanların da Bizans için düşman olduğunu anlatmak ister gibidir.⁵⁰

El İdrisi

Tam adı Muhammed bin Muhammed bin Adbdullah bin İdris El Husni El Talibi⁵¹ olan ŷerif El İdrisi diye bilinen coğrafyacı Fas'ın Sebte (Ceuta) kentinden yola çıkmıŷ birçok yer gezmiŷ ve gezdiği yerleri

⁴⁸ Cevat İzgi, "Herevi Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.221-222.

⁴⁹ Arapçada harikalar anlamına gelen "acaib" diye telaffuz edilen sıfat (عجائب).

⁵⁰ *El Herevi*, a.g.e. vr. 1, vr. 2, vr. 3, vr. 5

⁵¹ محمد بن محمد بن عبد الله بن إدريس الحسني الطالبي-شريف الإدريسي

“Nüzhet’ül Müştak fi İhtirak’l Âfak” adlı seyahatnamesinde anlatmıştır. Kendisi Magrip’te yönetici olan idrisilerin soyundandır. Çağdaşı olan biyografi yazarları hayatından bahsetmezler. Bazı araştırmacılar bunun nedeninin zamanında çok da ilgi görmeyen botanik ve coğrafya bilimleri ile ilgilenmesi olduğunu söylemektedir. Hayatı ile ilgili çok da bilgi olmasa da 1100 yılında Ceuta’da doğduğu öğrenimini kurtuba’da tamamladığı ispanya ve Magrip’e yaptığı gezilerden sonra 1130’dan ölüm yılı olan 1154’e kadar Sicilya’nın başkenti Palermo’da, Norman kralı Ruggerio’nun yanında yaşamış ve burada kitabını bitirmiştir. İstanbul’u gezdiğine dair kesin bir bilgi olmasa da şehir ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu bilgilerin kendi görüşleri mi olduğu veya başka yazarlardan mı aldığı ile ilgili bilgi yoktur⁵².

İdrisi, kitabını yedi iklime göre düzenlemiş ve her iklimi on kısma ayrılmış yedi iklimin her bölümünün başında oranın haritasını vermiştir. Kitabını hazırlarken İbn Havkal, İbn Hurdâzbih ve Ceyhânî gibi Müslüman coğrafyıcıların yanında Batlamyus’un Kitâbü’l-Coğrafya adlı eserinden faydalanmıştır. Batlamyus coğrafya okulunun takipçisi olup onun haritalarında değişiklik yapmıştır. Kitabında yerçekimi kavramından basederek, onu bir mıknaşın nesnelere çekmesine benzetir. Özellikle Batı Avrupa ülkeleri ile ilgili yaptığı haritalar günümüzün haritalarına çok yakındır. Nüzhet’ül Müştak’ın müstensihisi belli olmayan ve belli seçilmiş sayfalardan oluşan bir eksik bir nüshası, *Kitâbu Nüzheti’l-müştâk fi zikri’l-emsar ve’l-ağtar ve’l-buldan ve’l-cuzur ve’l-medayin ve’l-âfâk* (Roma1592) adıyla yayımlanmıştır. Bu yayın sonrasında *Gabriel Sionita* ve *Johannes Hesronita* tarafından Latinceye çevrilmiş ve *Geographia Nubiensis* (Paris 1619) ismi ile yayımlanmıştır. Kitabın tam metni, ilk defa *Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente* ve Napoli’deki *Istituto Universitario Orientale* isimli iki kuruluşun yardımlaşmasıyla aralarında, Enrico Cerulli, Giorgio Levi Della Vida, Francesco Gabrieli ve Laura Veccia Vaglieri gibi isimlerin de bulunduğu İtalyan şarkiyatçılar heyeti tarafından son cildi indeks olmak üzere dokuz fasikül olarak “*Opus Geographicum*”, (Leiden 1970-1984) adıyla yayımlanmıştır. Arkasından bu yayın temel alınarak iki cilt halinde yeniden basılmıştır. (Beyrut 1989)⁵³

⁵² Eyice, a.g.e., s.17.

⁵³ Ramazan Şeşen, “İdrisi, Şerif Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s. 493-495.

Kitabın İstanbul ile ilgili kısmını çevirdiğimiz bir nüshası, *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, Arşiv No: 03502*'de; bir diğer nüshası *Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Fazıl Ahmet Paşa koleksiyonu arşiv no:955*'te yer almaktadır.

Seyahatnamesine bakıldığında idrisi de tıpkı diğer coğrafyacı çağdaşları gibi istanbulu tasvir ve değerlendirmesinde üçgen daire gibi geometrik terimler ve mil gibi ölçü birimini kullanmıştır. Seyahatnamesinde “Hipodrom dünya harikalarından biridir. Burası bir etkinlik ve oyun alanıdır. İki tarafında tunç heykellerin olduğu bir sokak gibidir. Bu heykeller insan, at, aslan, v.b. heykellerdir. Bunlar o derece güzel örneklerdir ki en iyi sanatçıları bile güzellikleri karşısında aciz bırakır.” diyerek hayranlığını açıkça belirtir.⁵⁴

İbni Battuta

24 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. Berberi Levate kabilesine mensup bir aileden gelmektedir. Kadılık benim ailemin mesleğidir diyerek bu mesleğe haiz bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Arapça bilmesi, derviş gibi giyinmesi, birçok ülkede kadı görevine yükseltilmesine neden olmuştur. Tam adı “Muhammed bin Abdullah bin Muhammed bin İbrahim Elleveti Et'tanci Abu Abdullah İbn Battuta”dır⁵⁵. Seyahatnamesinin adı, “Rihletü'l İbn Battuta Tuhfetun Nuzzar Fi Garaibi'l Emsar ve Acaibi'l Esfar”dır⁵⁶. Farsça bilmesi Türkçe'yi anlaması yine kendisine gezdiği yerlerde, diplomatlık teklifleri getirmiştir. Halklar gözünde sevilmesinin ardında, klasik bir ilim eğitimi almasına rağmen sıradan bir derviş gibi davranmasıdır. Anlattığı zaman dünyanın önemli yerleri Moğol işgal altında olduğundan Moğol hükümdarlarını, ayrıca Türk ve Maldiv yöneticilerini de konu edinmiştir. Farklı alanlarda çalışan araştırmacılar, kendi alanları ile ilgili noktalarda seyahatnameden faydalanmış ve konularına göre değerlendirmişlerdir. Marko Polo'nun çağdaşı Battuta, 14. yüzyılda Umman'dan Bahreyn'e oradan Suriye'ye geçmiştir. Anadolu'yu da gezen Battuta Sinop limanından gemi ile Kırım'a

⁵⁴ El İdrisi, *Nüzhet'ül Müştak fi ihtiraki'l Âfak*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, Arşiv No: 03502, vr. 181, vr. 182

⁵⁵ محمد بن عبد الله بن محمد بن إبراهيم اللواتي الطنجي، أبو عبد الله، ابن بطوطة

⁵⁶ Anlamı; “İbn Battutanın gezisi, yabancı memleketlerde ve harika seferlerde gözlenenlerin bir şaheseri” şeklindedir.

gitmiştir. Bizans İmparatorunun kızı ve Özbek hanın üçüncü eşi olan Beyalun'un kafilesine katılarak bir ayda İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldiğinde İmparator III. Andronikos Palaiologos ile görüşür. Bu yolculuğun 1334 yılının yaz mevsiminde yapıldığı tahmin edilmektedir⁵⁷.

Literatürde Rihletü İbni Battuta diye bilinen eser seyyahın 28 yıl boyunca yaptığı seyahatlerini içerir. Seyahatnamesine kâtiplik yapan İbn Cüzey el-Kelbi'dir. Bazen özetleyerek bazen küçük eklemeler yaparak Battuta'dan aktararak yazmıştır. Ancak seyahatname metninin içeriğini çok da değiştirmedigi, Kelbi'nin şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Üstat İbn Battûta'nın sözlerini aktarırken onun maksadını anlatan sözcükleri kullandım ve çok defa da nasıl söylediyse 'köküne, dalına dokunmadan' öylece bıraktım; bahsettiği şeylerin aslı nedir diye araştırmadım. Çünkü üstadımız aktardıklarını değerlendirme sırasında en iyi yolu tutmuş, aslı astarı olmayan haberler için güvensizliğini bildiren sözler söylemiştir. Ben yer ve kişi adlarından problemlı olanları halletmek ve hareketleri belirtmek suretiyle kitabı daha verimli hale getirmeye çalıştım”.

Eserin önsözü yine Kelbi tarafından yazılmıştır. Seyahatnamesinin son kısmında verilen tarihlerden Kelbi'nin, seyahatname metnini Şubat 1356'da tamamladığı anlaşılmaktadır. Brockelmann tarafından yayınlanan nüshaları dışında (GAL, II, 353) bir nüsha İzmir Millî Kütüphanesi'nde 1753 arşiv numarasıyla, bir nüsha da Medine Arif Hikmet Kütüphanesinde 231 arşiv numarasıyla, yer almaktadır. Eserin ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 5081 arşiv numarasıyla, yazarı bilinmeyen bir Türkçe çevirisi bulunmaktadır. Eser Avrupada meşhur olduktan sonra İslam Dünyası'nda da baskıları yapılmaya başlanmıştır. Eserin muhtasarını Avrupa'nın Gotha ve Cambridge şehirlerine götüren Seetzen ve Burckhardt olmuştur. Seyahatnameyi Avrupa'da ilk defa değerlendiren iki oryantalist, Alman Kosegarten ve öğrencisi Apetz'dir. Kosegarten, İran Maldiv adaları ve Afrika bölgelerini içeren kısımlarını, (*Iter Persicum, Iter Maldivicum, Iter Africanum, Paris 1818*) öğrencisi Apetz, Malabar Sahili ile ilgili kısımları (*Descriptio terrae Malabar ex arabico Ebn Batutae Itinerario, Paris 1819*) analiz ederek yayınlamıştır. Arkasından Samuel Lee, Beyluni'nin

⁵⁷ Eyice, a.g.e., s.18.

muhtasarını İngilizce'ye çevirdi. (*The Travels of Ibn Battuta, London 1829*). Fas'ta 1797 yılında keşfedilen bir el yazmasına dayanan eksik bir nüsha olan metni, J. de Santo Antonio Moura Portekizce'ye çevirdi. (*Viagens extensas e dilatades do celebre Arabe Abu-Abdallah Ben-Batuta, Lizbon 1840-1855*). Cezayerin Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle Kuzey Afrikadaki kütüphanler, işgal yönetiminin eline geçmişti. Seyahatnamenin beş nüshası Biblioth que Nationale'e götürüldü. Bu nüshalardan ikisi k tip İbn Cüzey el-kelbi'nin yazdıklarıydı. Bu nüshalar üzerinde C. Defr mery ile B. R. Sanguinetti uzun bir süre çalışarak Arapça tam metnini Fransızca'ya çevirip dipnotlar ekleyerek dört cilt olarak *Voyages d'Ibn Batoutah* ismiyle yayınladılar. (Paris 1853-1858, 1893-1895, 1969, 1979, Frankfurt 1994). Bu tercüme çevrildiği tarihten günümüze kadar Battua ile ilgili çalışmalarda daima esas alınmıştır. Bu yayından sonra eser çok defa çeşitli açılardan tamamı veya bir bölümü incelenerek yayınlanmıştır. Örneğin bu  alışmlardan Ernest Meyer'inki Botanik ile ilgilidir. *Geschichte der Botanik Studien, Königsberg 1856, III, 309-325*) Yirminci yüzyılın ikinci yarısından Battuta'nın en zengin yorumlu çevirisini Gibb yapmıştır. (*The Travels of Ibn Battuta, I-III, Cambridge 1958-1971*) Ancak Gibb'in vefatı nedeniyle son cildi tamamlayamamış, eserine son Őekliini veren *Beckingham* olmuştur ve 1994 yılında Londra'da yayınlamıştır. Günümüzde en kaliteli yorumlu çevirisi bu çalışma olarak kabul edilir. Gibb'in eserinin başarılı kabul edilmesinin sebebi Battuta'nın çağdaşı sayılan İbn Dokmak ve İbn Hacer gibi biyografi ve tarih yazarlarından faydalanarak yer isimlerini incelemesinden ve Anadolu, Orta Asya ve Hindistan'da konuyla ilgili yerleri araştırmasından kaynaklanmaktadır. Yine 1950'lerden sonra *Ivan Hrbek* Batutanın Rihle'sinde anlatılan olayların tam olarak nerede gerçekleştiğini ve yerler arasındaki mesafelerin nasıl hesaplanması gerektiğini başka kaynaklarla karşılaştırarak zor bir çalışma yapmıştır. (*"The Chronology of Ibn Battuta Travels", Archiv Orientalni, 1962*). Ross E. Dunn'un *"The Adventures of Ibn Battuta London 1986; California 1989"* adlı eseri ise seyahatnamenin hangi bölümlerinde hangi kitaplara başvurmak gerektiği ile ilgili bir yayındır. Arap  leminde *Abd lh d  et-T z   alışması (I-V, Rabat 1997)* dışında yapılmış kapsamlı bir çalışma yoktur. Osmanlı döneminde Defr mery-Sanguinetti nüshasını dikkate alarak *Seyahatn me-i İbn Battûta* adıyla  c cilt

şeklinde yayınlarak çeviren *Mehmet Şerif Paşa* olmuştur. Ayrıca 1917 yılında maarif vekâletinin görevlendirdiği bir heyet, Defréremery-Sanguinetti nüshasından dördüncü cildi fihirst olmak üzere beş ciltlik bir tercüme yayınlamıştır. Mehmet Cevdet, ahilik konusunu işleyerek *Zeyl 'alâ faşli'l-aşhiyyeti'l-fityâni't-Türkiyye fî Kitâbi'r-Rihle li'bn Battûta* (İstanbul 1932) adıyla Arapça bir zeyl hazırlamış Araplardaki fityan kavramı ile karşılaştırmıştır.

Seyahatname metninin detaylarına girmeden, İstanbul ile ilgili kısmına baktığımızda Battuta, İstanbul'a yolculuğu esnasında yaşadıklarını, Müslüman kimliğinin neden olduğu dini hassasiyetinden kaynaklanan duygularını da katarak anlatır. Örneğin Beyalun Hatun'la İstanbul'a giriş yaptıktan sonra aldığı haberlerde, Beyalun Hatun'un İslami kurallara uymayarak domuz eti yediğini, şarap içtiğini, o ve adamlarının namazı terk ettiğini belirterek bundan hayıflanır.⁵⁸ Ortaçağın bu ünlü gezgini, Ayasofya'nın içini anlatması beklenirken anlatamaz. Bunun nedeni yine Müslüman kimliğinden kaynaklanmaktadır. Seyahatname metninde de anlattığı gibi Ayasofya'ya girmek ister ancak oradaki haça secde etmeden içeri giremeyeceğini öğrenir. Bir Müslüman olarak, bunun mümkün olamayacağını ifade eder ve Ayasofya'ya girmekten vazgeçer.⁵⁹

El-Verdi

Tam adı "Siraceddin Abu Hafs Ömer Bin Muzaffer Bin El Verdi⁶⁰" dir. Eseri, Harikaların İncisi Yabancıların Mücevheri anlamına gelen "Haridatü'l Acaib ve Feridetü'l Garaib⁶¹" dir. Kitabın seyyahın orijinal telifi olduğunu söyleyenlerin yanında İbni Şebib El Harrani'nin Câmî'u'l-fünun ve selvetü'l-maḥzun adlı eserinden alıntı olduğunu iddia edenler de vardır. Kâtip Çelebi'nin El Verdi'ye ağır eleştirileri olup kendisinin bir coğrafyacı bile olmadığını söylemektedir.1419 yılında tamamlandığı sanılan kitabın girişinde yuvarlak bir dünya haritası yer almaktadır. Eserin birinci bölümünde çeşitli bilimlerle ilgili bilgi verildikten sonra dağlar, nehirler, coğrafi bölgelerden bahsedilmekte; ikinci bölümünde

⁵⁸ İbn Battuta, Et Tanci Muhtasaru Rihleti İbni Batuta, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu, Arşiv No: 05459 vr. 22a

⁵⁹ İbn Battuta, a.e. vr. 23

⁶⁰ سراج الدين ابو حفص عمر بن مظفر بن الوردی

⁶¹ خريدة العجائب و فريدة الغرائب

ise bitkiler, havyanlar, bazı madenlerin özellikleri ve faydaları gibi konulara değinmektedir. Kitabında ayrıca kıyamet alemleri, gerçeklerle hayaller, tarihi olaylarla efsaneler bir arada anlatmaktadır. Dünyada esere büyük bir ilgi gösterilmesinin sebebi, kitabında diğer İslam coğrafyacılarının eserlerinde görülmeyen Avupa, Afrika, Arap ülkeleri ile ilgili enteresan bilgiler vermesidir. Şarkiyatçı Michele Amari Mesudi'den aldığı Rusya ve doğu Avrupa ile ilgili aldığı bilgilerin yanında İtalya'da Trapani bölgesini Sicilya'ya bağlayan köprünün varlığını ilk olarak bildirenin El Verdi olduğunu söylemektedir.

Farsça ve Türkçe'ye de çevrilen Haridatü'l Acaib'in dünyanın çeşitli kütüphanelerinde birçok baskısı bulunmaktadır. (*Kahire 1298, 1300, 1302, 1303, 1309,1316, 1324, Mahmud Fahuri, Beyrut 1991*).Avrupa'da da çeşitli tercümleri yapılmış eserle ilgili başlıca çalışmalar; Franz Taeschner'in, "*Der Bericht des arabischen Geographen Ibn al-Wardi über Konstantinopel: Beitrage zur historischen Geographie*", Leipzig&Wien, 1929. A. Hylander'in "*Operis cosmographici Ibn Vardi caput primum de regionibus*", Lundae, 1823; Carl Johann Tornberg'in "*Fragmentum libri Margarita mirabilium, auctore Ibn el-Verdi*" (I-II, Uppsala 1835, 1839)⁶²

İstanbul ile ilgili kısmını çevirdiğimiz nüsha, *Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, Arşiv no: 00749*'da bulunmaktadır.

El Verdinin Seyahatnamesinin çok uzun olmayan İstanbul kısmına bakacak olursak aşağıdaki ifadeleri kullandığını görürüz;

"Meşhur Rum şehirlerinden biri olan İstanbul üçgen şeklindedir. İki yanında deniz olan bir kara parçasıdır. Karada altın kapı yer alır. Bu şehrin uzunluğu dokuz mildir. Şehirde sağlam bir sur vardır. Yüksekliği yirmi bir arşındır. Bu suru diğer bir sur çevreler. Grup surlar şeklinde isimlendirilir. Yüksekliği on arşındır. Şehirde yüz kapı vardır. En büyüğü sade yazısız, süslemesiz olan duvarın altın kapısıdır.

Şehrin sarayı dünya harikalarından biridir. Bunun yanında şehirde hipodrom vardır. Dehliz şeklinde saraya uzanır. Hipodrom iki sıra halinde yürünülen bir geçit şeklindedir. Burada içi boş olan bakırdan yapılmış heykeller vardır. Bunlar insan elinin yapacağı en harika eserler

⁶² Mustafa L. Bilge, "İbnü'l-Verdi Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.238-239.

olup, insan, at, fil aslan v.b. eserlerdir. Sarayda bu harika eserlerden yoktur. Şehirde kurşun ve demirle güçlendirilmiş bir kule vardır. Rüzgâr estiğinde sağa sola öne arkaya doğru hareket eder. Böylece altına yerleştirilen seramik parçalarını öğütürük toz haline getirir. Şehrin ikinci kulesi ise bakırdan tek parça olarak dökülmüştür. Kapısı yoktur. Üçüncü bir kule ise hastaneye yakındır. Bütün kuleler altın gibi sarı bakırdan tabakalarla giydirilmiştir. Üzerlerinde kusursuz bir sanatla işlenmiş dantel şeklinde süslemeleri vardır.

İstanbul'da kurucusu olan Konstantin'in bir sarayı vardır. Mezarında at tasvirinin olduğu bakırdan kabartmalar vardır. Ayrıca bir kule üzerinde bir atın üzerine binen Konstantin heykeli vardır. Kule denizden bir gün uzaklıktaki mesafeden, karadan yarım günlük mesafeden görünür. Atın üzerindeki Konstantin'dir. At heykeli kurşunla desteklenmiştir. Heykeldeki Konstantin'in eli havada durmuş ve avucu açık şekilde Müslüman ülkeleri işaret etmektedir. Sol elinde bir küre vardır. Denilir ki Konstantin heykelinin elindeki kürenin tılsımı vardır. Tılsımı düşmanı engeller. Konstantin'in elinde tuttuğu kürenin üzerinde Rumca bir yazı vardır. Yazıda: "Bu küre gibi elimde kalıncaya kadar dünyaya sahip oldum!" yazar. İstebirin çarşısında beyaz mermerden yapılmış bir kule vardır. Kuleyi yukarıdan aşağıya kadar tek parça süslü bakır çevreler. Denilir ki üzerine çıkar ve şehri izlerseniz. Tılsımını öğrenirsiniz. Bu şehirde dünya harikalarından biri olan su kemerleri vardır. Bu su kemerlerinin ihtişamını tanımlamak mümkün değildir. Tanımlayanını tanımında yetersiz bırakıp yalan sınırına ulaştırır. Kimsenin anlatarak bitiremeyeceği süslemeleri vardır."⁶³

Sonuç

Ortaçağ boyunca, birbirleri için büyük düşman olsalar da Müslüman Araplar ile Bizanslılar arasındaki büyük mücadele, zorunlu olarak birtakım diplomatik ilişkiler doğurmuştur. Bu diplomatik ilişkilerin etkisiyle, iki devlet ve toplum arasında bazı etkileşimler gerçekleşmiştir.

Fetihten önce İstanbul'u gezen seyyahların bir kısmı doğrudan İstanbul'u gezmiş ve izlenimlerini seyahatnamelerine aktarmış, diğer bir kısmı ise daha önce buraya elçilik, ticaret, esir değiş tokuşu gibi amaçlarla gelen kişilerin yazdıklarından yararlanmışlardır. Seyahatnameler

⁶³ İbnü'l Verdi, Zeynüddin Ömer, *Haridatü'l Acaib ve Feridetü'l Garaib*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, Arşiv No: 00749 vr.1, vr. 2, vr. 3

seyyahın öznel yorumlarını da içerdiği için kişiye göre farklılıklar göstermesi doğaldır. Bu bakımdan, seyyahların izlenim ve değerlendirmelerinde yetiştikleri kültürün etkisi kaçınılmazdır.

İslami kültürde yetişen seyyahlarımızın, Müslüman kimliklerinden kaynaklanan bazı dini hassasiyetlerin etkilerini seyahatname metinlerinde gözlemledik. Örneğin İbn-i Battuta gibi önemli bir ortaçağ seyyahının kendisinden Ayasofya girmeden önce bir haça secde etmesi gerektiğini öğrenince Ayasofya'ya girmekten vazgeçmesi, Bin Yahya'nın Müslüman esirlere getirilen yemeklerde domuz eti olmadığını bilgisini vermesi, Battuta'nın beraberindeki heyetin İstanbul'a girdikten sonra namaz kılmayı terk etmesi, şarap içip domuz eti yemesi, Battuta'nın bu haberi aldıktan sonra durumdan hayıflanması, seyyahların Müslüman kimliklerinden kaynaklanan dini hassasiyetinin sonucudur.

Seyahatname metinlerinde Müslüman seyyahların kullandığı bazı ifadelere bakılacak olursa, Bizans Konstantinopolis'i, üstesinden gelinmesi gereken bir düşman, aynı zamanda varılması gereken bir hedef olarak algılandığını görebiliriz. Emevi kuşatmalarının başarısızlığından sonra gerçekleşen bu geziler, aslında bir türlü gerçekleşmeyen İstanbul'un fethinin büyük beklenti oluşturduğuna işaretler. Başka bir ifadeyle, İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethine kadar olan süreçte fetih, Müslüman hafızalarında daima canlı kalmıştır. Bu beklentinin sonucu olarak, daha önce İstanbul'u kuşatmış Müslüman ordularının bıraktığı izler seyyahlarımız tarafından tekrar üzeri vurgulanarak yinelenmektedir.

Seyyahların seyahatname metinlerinde verdiği bir takım coğrafi bilgilerden, mimari ve çevre anlatımlarından, dönemin İstanbul'unun şehir dokusu hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu anlatımlarda seyyahların, İslam dünyasında kullanılan ölçü birimlerini kullanarak mesafe, alan, uzunluk gibi bilgiler vermesi zamanın ölçü birimleriyle ilgili fikir edinmemizi sağlamaktadır. Metinlerden sadece İslam Tarihi hakkında değil aynı zamanda Bizans Tarihi, Hristiyanlık Tarihi ve ritüelleri hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Örneğin Harun bin Yahya, bu dini ritüelleri, kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.⁶⁴ Bu bilgiler İstanbul'un tarihi ile ilgili ihtilafı bazı konulara kanıt olması

⁶⁴ De Goeje, a.g.e. vr. 124, vr. 125

bakımından önem arz etmektedir. Metinler sayesinde yer isimlerinin etimolojik çözümlemesi yapabilmekte ve bazı eserlerin ilk haliyle ilgili tarihsel bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Seyyahların İstanbul'u tasvir ve değerlendirmelerinde ortak ifadelerle sahip bir tam bir üslup birliği olmasa da hemen hepsinin İstanbul'daki eserlerden etkilendiğini seyahatnamelerindeki ifadelerinden anlıyoruz. Seyyahların eserleri değerlendirmelerinde çoğunlukla harika veya harikalar sıfatını veya "tanımlayanını aciz bırakacak derecede güzel" gibi ifadeler kullanarak hayranlık ifadelerini gizleyemediklerini söyleyebiliriz.

İsmlere bakılacak olursa, İstanbul ismi de nadiren kullanılmış olsa da, en çok kullanılan isim Konstantiniyye'dir. Seyyahların hemen hepsi Hipodrom için "Bedrun" veya "Bidrun" kelimesini kullanmışlardır. Bizans imparatorundan bahsettikleri zaman ise kral anlamına gelen melik (مَلِكٌ) ismini kullandıklarını görmekteyiz.

Herbirinin ayrı bir profile sahip olmasına ve Ortaçağın farklı zamanlarında İstanbul'u gezmiş olmalarına karşın, kimi ortak özelliklere de sahip olan seyyahların, günümüze ulaşan seyahatnameleri sayesinde, en önemli ortak özellikleri olan Müslümanlık çerçevesinden, ortaçağın önemli kentlerinden olan İstanbul'u, nasıl ele aldıklarını, kendi bakış açılarıyla değerlendirdik. Çalışmamız gelecekte, Bizans kaynaklarının daha kapsamlı kullanılmasıyla geliştirilebilir.

Kaynakça

Ahmad Sayyid Maqbul, "Ahmet Bin Rüste Maddesi", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 20, s.253-254

Akyürek, Engin, *Ortaçağ'dan Yenicağ'a Felsefe ve Sanat*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1994.

Apak, Âdem, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2, 2009. ,s. 95-122

Avcı, Casim , "Arap İslam Kaynaklarında İstanbul", *Uluslararası Bizans Ve Osmanlı Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, 30-31 Mayıs 2003. ,s.98-122

Avcı, Casim , "Müslüman Arap Kaynaklarında Bizans Başşehri İstanbul, (Konstantinopolis)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1/47-48, 2011. ,s. 73-98

Bilge Mustafa "İbnü'l-Verdi Maddesi", TDV İslam Ansiklopedisi, s.238-239.

Brague, Rémi, *Avrupa: Roma Yolu*, Kabalıcı Yayınevi, 1995.

El İdrisi, *Nüzhət'ül Müştak fi ihtirakı'l Âfak*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, Arşiv No: 03502.

Eyice, Semavi, "Bazı İslam Yazarlarına Göre Fetihden Önce İstanbul" *İstanbul Araştırmaları*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul, 1997. ,s7-10
Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Herevi, Ali b. Ebubekir, b.Ali El Mevsili, El-İşarat İla Marifet'z Ziyarat, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Beşir Ağa (EYÜP) Koleksiyonu, Arşiv No: 00110.

İbn Battuta, *Et Tanci Muhtasarı Rihleti İbni Batuta*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu, Arşiv No: 05459.

İbnü'l Verdi, *Zeynüddin Ömer Haridatü'l Acaib ve Feridetü'l Garaib*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, Arşiv No: 00749.

İzgi Cevat, "Herevi Maddesi", TDV İslam Ansiklopedisi, s.221-222.

Kâhya Esin, "Zehravi Maddesi", TDV İslam Anskilopedisi, 2013, Cilt 44, s.188-191.

Mesudi, Muruc'z-Zeheb, Süleymaniye yazma Eserler Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu, Arşiv No: 00921.

Miquel, André, *Arap Coğrafyacıların Gözünden İslam Dünyası ve Yabancı Diyarlar*, Kitap Yayınevi, 2003.

Pralong, Annie, *Bizans, Yapılar Meydanlar, Yaşamlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Rüste, Ahmed bin, El-A'laku'n-Nefise, Michael Jan de Goeje Bibliotheca Geographorum Arabicorum, Leiden, 1892, <https://archive.org/details/bibliothecageogr07goej/page/n6>, 10 Ocak 2018.

Şan, Erman, "İbn Rüste'nin el A'laku'n Nefise'yi ne zaman yazdığına dair yeni tespitler", *TTK Belleten Dergisi*, Nisan 2019. ,s.47-70

ŞeşenRamazan, "İdrisi, Şerif Maddesi", TDV İslam Ansiklopedisi, s. 493-495.

Touati, Houari, *Ortaçağda İslam ve Seyahat*, YKY Yayınları, 2015.

Yetkin, Suud Kemal, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Yörükan, Yusuf Ziya, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2013.